

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

№ 2**БЮЛЕТЕНЬ****№ 2****КОМІСІЇ КРАЄЗНАВСТВА****1 грудня****= Київ, вул. Короленка (В. Володимирська) 54. = 1924 року.**

Краєзнавство на Україні.

Галузі знання, що складають собою краєзнавство, окремо взяті іноді мають вже давню історію, але в своєму сполученому цілому вони, принаймні у нас, на сході Європи, далекі ще від належного розроблення, якщо не визнання.

Дійсно, що становить предмет краєзнавства? — Вивчення природних багатств та взагалі особливостей території; дослідження того, як в економіці місцевої людності використовуються ці особливості і який на підставі цього утворюється матеріальний побут, а нарешті — як все зазначене відбивається на світогляді народу та в його народній творчості, в звязку, звичайно, з загальним ходом його розвитку та міжнародними впливами на цей останній.¹⁾

Повні, а в чималій мірі і певні досягнення тут ми здобудемо тільки тоді, коли будемо розробляти всі зазначені галузі в найближчому звязку і в органічній послідовності. А як-же здійснювалося це у нас?

Народознавством України починають захоплюватися з 20-х років XIX в., якщо не торкатися окремих поодиноких праць ще ранішого часу. Чимало тут знаходимо найцирішого запалу, напруженої, невтомної хоч і не завжди видкої праці; деякі здобутки, як от, наприклад, славетні „Труды этнографо-статистической экспедиции“ Чубинського 1872-78 р.р., на VII томів, приблизно близько 300 друк. аркушів, блискуче, винятково відзначилися навіть у світлі західно-європейської етнографічної літератури, де відомий акад. Веселовський свого часу міг знайти лише 2 видання такої самої вартості²⁾. Взагалі багато було зроблено... тільки увага зосе-

¹⁾ Див. „Вопросы краеведения“. Сборник докладов, сделанных на всероссийской конференции научных обществ по изучению местного края в Москве в декабре 1921 года, созванной Академическим Центром. Под ред. Вл. Вл. Богданова. 1923 г. — Пор. також дальше період. видання Центрального Бюро краєвчення при Рос. Академії Наук. Краєвчення, под редакцією акад. С. Ф. Ольденбурга.

²⁾ Пор. Пыпина, Историю русской этнографии, т. III ст. 351.

реджувалася мало, не виключно над українською людністю і головним чином не виходила за межі їхньої народньої словесности; при цьому, в додаток, самий матеріял, що використовувався тоді, не завжди спочатку був певний, а разом з тим і розподіляється він далеко не однаково: дечого записано багато, іншого обмаль; по деяких місцях зроблено багато записів, по інших їх і не робилося зовсім, або робилося дуже замало для остаточних висновків ¹⁾. І коли, наприклад, особливо за недавніх часів війни та революції, широко й виразно залунали на Україні „коротенькі“, чи „ріденькі“ пісні, або т. з. „частушки“ — цей найцікавіший відгук сучасности на біжучі події, дослідники наші, етнографи-українці, часто-густо попросту обминали їх, як щось чуже, вигадкове, хоч подібні пісні вже були ще й у Чубинського ²⁾, Милорадовича ³⁾ та инш. Навіть більше: цілі розділи народньої словесної творчости, в тому числі такі, якими давно вже цікавилися, безпосередньо зв'язані з музикою. Але що-ж зроблено для цієї музики, як і взагалі для української музики? — Зібрано чимало мелодій до пісень ліричних, побутових та кобзарських, далеко менше — до пісень обрядових, а так що й зовсім не записані мелодії інструментальні; нема також досліду розпросторення по території України музичних інструментів, досягнень народу в техніці їх виробу і в грі; в загальних етнографічних працях дуже мало з'ясовано ролі музики в народньому побуті та світогляді, а також становище, побут, форми й умови діяльності професійних народніх співців та музикантів з їхніми традиційними організаціями, за винятком почасти тих же кобзарів ⁴⁾.

Що-до матеріяльного побуту, себ-то добування, використання і дальшого оброблення тих чи інших матеріялів, виготовлення їжі, одягу, будівлі і хатнього убрання, то тут проф. Хв. Вовк в 1916 р. зазначав прогалини ще більші, ніж в обсягу фольклору, і сам у своєму нарисі „Етнографических особенностей украинского народа“ ⁵⁾ не встиг, як слід їх виправити, заповнити.

Дуже мало зроблено в справі наукового дослідження соціально-економічних властивостей людности України та окремих її частин, а саме: складу людности, сільського господарства, промисловости, транспорта

¹⁾ Див. цит. вище III-й т. праці Пилипа, а також Сумцова: „Современную малорусскую этнографию“ (Кіевская старина 1892-96 гг.) та „Діячі українського фольклору“, 1910 року.

²⁾ Див. його „Труди“, т. V, часть IV, серед „пѣсенъ шуточныхъ“.

³⁾ Серед його „Рабочихъ пѣсенъ Лубенскаго уѣзда, собранныхъ въ 1890-93 г.“ у „Кіевск. Старинѣ“ 1895, № 10, ст. 10-22.

⁴⁾ В цій справі, окрім відомої, значно перестарілої праці Сокальського: „Русская народная музыка“, 1888 р., треба зазначити новий етнелогічний нарис Ф. Колесси: „Наверствования і характерпетичні признаки українці с народніх мелодій“, в Записках Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові, ч. CXXVI. Що-до інструментів народніх, то досі зостається необхідною розвідка М. Лисенка під псев. „Боля“: „Народні музичні інструменти на Україні“ в часов. „Воря“ за 1894 р.

⁵⁾ Див. „Украинский народъ в его прошломъ и настоящемъ“ т. II, ст. 455-456 і взагалі всю статтю, 455-647.

і т. п. Статистичні і інші адміністративні органи щорічно збирають силу різних матеріалів, які або не можуть бути використані для наукової краєзнавчої роботи, або через різні причини не використовуються в належний спосіб. Досить зазначити, що досі не переводиться широка систематична наукова робота по з'ясуванню властивостей населення різних національностей, що залюднюють Україну. Не зроблені навіть відомості про розселення національностей території України, які необхідні мало не для всіх паростей знання. Дуже рідке й раніше науково-монографічне студіювання соціально-економічних властивостей окремих губернь, а особливо більш дрібних територій, майже зовсім припинилося. На Заході така краєзнавча робота привела до великих наслідків, особливе ж значіння вона має для нашого народу за наших часів. Тут ми знайдемо широке й благодатне поле для майбутньої систематичної краєзнавчої роботи на місцях, що тісно зв'язється з діяльністю державної, губерніяльних та інших планових комісій. Одно з наших найактуальніших чергових завдань—студіювання соціально-економічних властивостей населення окремих сіл, волостей, районів, фабрик, заводів, то-що, та наукова їх синтеза ¹⁾.

Далеко ще від закінчення й обслідування природних особливостей України. В своєму найновішому огляді здобутків його за 10 останніх років (1914-24) акад. П. Тутковський зазначає: ²⁾ „Розкривати тайни нашої питомої природи, освітлювати яскравим світлом науки наші природні багатства й робити їх громадським майном—це принадне завдання здавна приваблювало справжніх вчених, було їх щирою мрією, що їй вони присвячували своє життя та усі свої сили. Тому не диво, що й за останні десять років, за надзвичайно важких часів усесвітньої війни, революції, економічної руїни, за часів голоду й холоду—вчені не могли припинити своїх корисних для народу праць і продовжували свої досліді, почасти використовуючи зібрані раніше матеріали“. І дійсно, в зв'язку з попередніми дослідженнями зроблено було забагато, але чи охоплює це всю Україну з усіма її природними багатствами, чи закінчує необхідну попередню розробку питань до використання зазначених багатств? І от коли ми захочемо на це мати відповідь, то побачимо, що в цілому природа України не може вважатися більш-менш повно вивченою. Ми маємо губернії, як, наприклад, Чернігівщина, майже невідомі в природничому відношенню.

¹⁾ Див. цілу низку видань ЦСУ України, а також „Матеріали що-до природнього руху населення України 1867-1914 р.р. Праці Демографічного Інституту“, т. I. Київ-Харків 1924.

Що-до минулого України, то найповніше хоч і не до кінця його з'ясовано в «Історії України-Руси» М. С. Грушевського. Пор. також Ефименко «Історію укр. народа», I-II, 1906 р., або новіше укр. видання.

Що-до звичаєвого права, то короткий огляд його див. у Т. Ефименко: «Обычное право украинского народа»: в II-му томі «Украинского народа»...

²⁾ „Здобутки природничого обслідування України за останні десять років 1914-1924“. „Україна“, 1924, кн. 1-2, ст. 110.

Ми торкалися вище деяких галузів народного мистецтва; але й мистецтво пластичне здебільша не в кращому стані: воно теж не вийшло з меж збирання матеріалів, та й ці останні не всюди зібрані, а тим менше можна казати про остаточне їхнє розроблення ¹⁾.

Ще в гіршому стані встановлення антропологічних особливостей українського народу. Воно, як зазначив був Хв. Вовк, „ще далеко не закінчено. Не кажучи вже про те, що воно обмежилося поки-що самими тими місцевостями, де українці складають не менш як 50% загальної кількості людності, і не торкнулося ще зовсім деяких частин з українською людністю Таврії та Басарабії, це обслідування не захопило ще всіх повітів по декотрих губернях і потребує дуже численних додаткових відомостей“ ²⁾.

А крім того, ще дані проф. Вовка рішуче опротестував відомий російський антрополог Д. Анучін ³⁾.

Над мовою працювали більше, але-ж ми знаємо, що і в історії її вчимаю спірних питань, і навіть сучасна літературна мова не встановлена, як слід, а „нерозробленість української діалектології страшна“ ⁴⁾.

Кінець-кінцем таким чином далеко не все, що входить в межі краєзнавства, було в однаковій мірі предметом дослідження й дало добрі наслідки, але погодитися з цим ні в якому разі не можна. Що необхідне знання й доцільне використання природніх особливостей країни, про це, безперечно, й казати не треба; але яке-ж тут значіння матиме, наприклад, фольклор, особливо тепер, коли у нас, як кажуть, немає часу займатися теоретичною наукою за-для науки і на черзі стоять найближчі практичні завдання? В дійсності, однак, теорія тут зовсім не така далека від практики. Великі, наприклад, недороди, що періодично повторювалися в Росії, витворили в народі, як зазначали ще Л. Толстой та В. Короленко, певну ідеологію, яка иноді набувала дуже серйозного життєвого значіння, а освітлює цю ідеологію як-раз фольклор ⁵⁾. На підставі знову-таки фольклорного матеріалу — українських пісень Драгома-

¹⁾ Див. „Peasant art in Russia“, 1912 р. — „Українське мистецтво. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві“, В. Щербаківського, 1913 р. — Шероцького „Убранство українського дома“, 1912 р. Пор. також розпочаті цінні досліди Таранушенка: „Хата по Єлисаветинському пр. під ч. 35 в Харкові“ й „Старі хати Харкова“ (в „Матеріалах до історії українського мистецтва“), а також обслідування старих церков Г. Павлуцького, Хв. Вовка (в „Матеріалах по етнографії Росії“, І. 1910: „Старинні дерев. церкви на Волни“, ст. 21 и д., стаття Хв. Вовка с зазначенням праці Павлуцького).

²⁾ Див. його „Антропологіческія особенності українського народа“, ст. 427-454 у II-му томі „Українського народа“.

³⁾ Див. його „Къ антропологіи украинцевъ“, в „Русскомъ Антропологическомъ Журналі“, 1918 р., № 1-2.

⁴⁾ Вє. Ганцов, „Діалектологічна класифікація українських говорів“, у „Записках Іст.-Філ. Відділу УАН“, кн. IV, 1924 р., ст. 142. Акад. О. Шахматов та акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови (Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН).

⁵⁾ А. Лобода, „Голод у народно-поетичному освітленні“, в № 4 часов. „Наука на Україні“.

нів обігрунтував і поставив на чергу те, що розроблюється в житті тепер ¹⁾. Народне лікування, прикмети, знахурство чимало чого дали й справжній медицині ²⁾, а широке студіювання народної музики це одна з найпотрібніших підвалин для виховання нового громадянства й будування нового світлого життя. Цілком очевидно, що для того, щоб мати широкий вплив на маси, нову культивовану музику треба зростити на елементах народної музики, добре засвоєних масами і зрозумілих їм, а щоб композитори могли творити, не відбігаючи задалеко від цих елементів і не ризкуючи бути незрозумілими для народу, мусить бути зроблена велика теоретична робота над з'ясуванням принципів народної музичної творчості.

Звичайно, розроблювати все це без певних і по можливості повних матеріалів — не можна; треба спочатку зібрати такі матеріали по окремих територіальних районах, а в тому як-раз і полягає завдання краєзнавства. Обмежене меншою площею, воно не тільки зможе повніше дослідити цю площу, але й тісніше зв'язати різні галузі свого дослідження, бо місцеве краєзнавство розроблювати повинні місцеві сили в безпосередньому їхньому контакті. А щоб такий контакт, взаємна допомога, нарешті навіть привід до дальшої праці дійсно були, треба об'єднувати місцевих краєзнавців у місцеві-ж-такі товариства, зв'язуючи їх і з відповідними центральними науковими установами та збираючи від часу до часу на загальні з'їзди. Цей рух вже кілька років розпочався по Р. С. Ф. Р. Р. та інших частинах нашої Спільки; до нього нарешті пристала й Україна, але з чималим запізненням, і тим ретельніше в дальшому вона повинна провадити працю!

А. Лобода.

Краєзнавчі установи України.

Центральні установи.

Осередок краєзнавчої роботи на Україні це Українська Академія Наук у Києві (вул. Короленка, 54). Українська Академія Наук, що має більш краєзнавчий напрямок, як інші Академії, поділяється на три відділи: історично-філологічний, фізично-математичний і соціально-економічний. Кожний з цих відділів має низку комісій, кабінетів, музеїв, що ведуть краєзнавчу роботу. При першому відділі Академії існують такі

¹⁾ Див. Драгоманова «Нові українські пісні про громадські справи».

²⁾ Див. народну медицину В. Демича в Енциклоп. Словаре Брокгауза-Ефрона, т. 40, а також з старих праць В. Флоринського «Русские простонародные травники и лечебники», 1886 р.; Горинького «Объ употребленіи растений украинской флоры», Харьков, 1897 р.; пізніші — пор. Коварекого «Народная и научная медицина и ихъ взаимное отношеніе» («Самообразование» 1902 р. № 31-33), Львовського «Русская простонародная медицина» («Живая Россія», 1902 № 78), Попова «Русская нар.-бытовая медицина», 1903 р., а з новіших пор. Виноградова «К изучению народной медицины у р. населения Сибири», Иркутск, 1923 р., де знаходимо: «Необходимость изучения народной медицины вызывается не только теоретическими, но и практическими интересами».

установи: Комісія для складання словника живої української мови, Комісія етнографічно-фольклорна, Історична катедра, археографічна Комісія, археологічний Комітет, Комісія для складання історично-географічного словника української землі, Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні, Комісія для складання біографічного словника діячів України, гебраїстична історично-археологічна Комісія, Кабінет мистецтв, Катедра українського мистецтва, Музей діячів України. При історично-філологічному відділі існує ще низка автономних установ, як от секції колишнього Укр. Наукового Т-ва, а також окремі т-ва: Історичне т-во Нестора Літописця, Історично-Літературне т-во, Софійська Комісія. В складі другого відділу Академії працюють такі установи: геологічний, ботанічний та зоологічний Кабінети, Дніпрянська Біологічна Станція. Третій відділ має такі установи краєзнавчого характеру: демографічний Інститут, Комісія для виучування західно-руського та українського права, Комісія для виучування звичаєвого права України, Катедра економічної географії України. При відділі існують автономні т-ва: економістів, правників. При Спільному Зібранню Академії існують: Всенародня Бібліотека України (бульв. Шевченка 14), що має окремі відділи: українська, Музей мистецтв (давній ім. Ханенків), Центральний Архів давніх актів, Кабінет-музей антропології та етнології імені Ф. К. Вовка. При Спільному Зібранню Академії працює також Комісія Краєзнавства УАН (голова акад. А. М. Лобода) з студентською секцією. Окремі Комісії краєзнавства УАН існують в Одесі (Одеса, Краєвий Музей, майдан Комуни 3) та в Харкові (Археолог. Музей, Університетська 14). Академія Наук видає: Записки Історично-Філологічного Відділу, Збірники Історично-Філологічного Відділу, Записки Фізично-Математичного Відділу, Труди Фізично-Математичного Відділу, Праці Демографічного Інституту, Записки Соціально-Економічного Відділу, Українські Геологічні Вісті, Український Зоологічний журнал, Український Ботанічний журнал. Комісія краєзнавства видає „Бюлетень“, Одеська: „Вісник“. Крім того, Академія видала низку окремих видань: програмів, біографій діячів, термінологічних словників¹⁾. До певної міри в зв'язку з Академією перебуває праця Науково-Дослідчих Катедр Головнопрофосвіти і Інститутів в Києві, Харкові, Катеринославі, Кам'янці Подільському та Одесі. Робота деяких катедр має цілком краєзнавчий характер. Чимало краєзнавчого матеріалу подає орган Київських катедр: Наукові Записки. Катедри крім широкої дослідчої роботи ставлять собі завданням підготовку наукових робітників. Колишні осередки наукової роботи Університета за новою шкільно-освітньою системою УРСР перетворено в суто-педагогічні установи.

Центрами застосованої наукової роботи на Україні, що має краєзнавчий напрям, з'являються: Сільсько-Господарський Науковий Комітет Наркомзему (Харків, вул. К. Лібкнехта 82), Український Геологічний Комітет

¹⁾ Докладніші відомості про Академію див.: Звідомлення Укр. Акад. Н. у Києві за 1923 р., Київ 1923. — 166 ст.

(Київ, буд. кол. Університету), Центральне Статистичне Управління. СГНК має філії у Києві, Одесі, Полтаві, Кам'янці-Под., Вінниці, Житомирі та Гумані. Комітет поділяється на кілька секцій. Найбільша з секцій Метеорологічна (Укрмет, Київ, вул. Короленка 21), об'єднує працю 123 мет. станцій другого порядку, 240 третього порядку (дощомірних), 13 пілотних аерологічних пунктів і 40 водомірних пунктів¹⁾. Секція Досвідної Справи об'єднує працю 4 краєвих С.-Г. Досвідних Станцій (у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі) і кількох десятків районних с.-г. досвідних станцій і станцій спеціального призначення (бджільництва, виноробства²⁾).

С.-Г.Н.К. видає Вісник С.-Г. Науки, Молодий Дослідник, Бюлетень боротьби з шкідниками с.-г. рослин, Матеріали до районізації України, Укрмет видає: Інформаційні декадні бюлетені, Провідник спостерегача-дослідника та инш. Губерніяльні філії Центр. Стат. Управління—Губстатбюро проводять на місцях краєзнавчу роботу. У виданнях київського бюро надруковано кілька праць з геології, гідрології, районування, то-що.

Деяку краєзнавчу роботу проводять Всеукраїнське Агрономічне т-во (Харків) і його губерніяльні філії, Всеукраїнська спілка мисливців та рибалок (Харків вул. Свердлова 46), що в її виданнях „Природа и охота на Украине“, „Укр. Охотничий Вестник“ міститься чимало суто краєзнавчого матеріалу, Держплан, Губплани, Рада Народнього Господарства, Архівні Управління, Інститут Книгознавства, Книжкова Палата.

Місцеві установи і Т-ва.

Громадські краєзнавчі об'єднання, крім тих, що існують при Академії і про яких вже згадано вище, ми маємо такі: Товариство Дослідників природи (естествоиспытателей) в Києві, Харкові, Одесі, Кам'янці-Под., Харківське Наукове Т-во, Полтавське Наукове Т-во для дослідження і охорони пам'яток старовини та мистецтва (Полтава, Центр. Пролетарський Музей), Лубенське Наукове Т-во з секцією краєзнавства (Лубні на Полтавщині, будинок Наук. Установ), Миргородський гурток аматорів світознавства (Миргород на Полт., Гоголівська вул. буд. Пед. Курсів). Гуртки краєзнавства у Запоріжжю (б. Олександрівськ, 3-річні Педагог. Курси), Олександрії (на Катеринославіщині при Окр. Відділі Професійки робітників освіти), в Богодухові, Старобільську та Ізюмі на Харківщині, в Луганську на Донеччині Науковий гурток для вивчення водозбору середнього Донця, у Вінниці Комісія краєзнавства при філії Всенародньої Бібліотеки УАН, в Чернігові Інститут Краєзнавства при Губархі, Бібліографічне Т-во при Одеському Інст. Нар. Освіти (Одеса, вул. Пастера, 42), у Ніжені—гурток наукового краєзнавства при ІНО. За відомостями Наукового Комітету Наркомосу на Україні в 1923 р. працювало 40 наукових товариств³⁾, на нашу думку таких т-в ми маємо значно більшу кількість⁴⁾.

¹⁾ Справочник Укрмета на 1924 р., Київ, 1924 р. 56 ст. ²⁾ Журнал Опытного Дела Харьков. 1924. № 1. ³⁾ О деятельности Научного Комитета Наркомпроса и научных учреждений и организаций Украины (1921-1923) Харьков, 1923, 30 стр. ⁴⁾ За останніх часів складено проєкта заснування Всеукр. Географічного Т-ва при УАН.

Музеї.

Переходячи до музеїв, що існують на Україні, треба одмітити, що кількість їх за часи революції збільшилась. Особливо багато виникло музеїв історичного та мистецького змісту. Найбільші з наших музеїв такі: Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т. Г. Шевченка у Києві (вул. Революції), Всеукраїнський Соц. Музей ім. Артема у Харкові, Харківський Археологічний Музей, Харківськ. Етнографічний Музей, Харківський Музей Старо-Українського Мистецтва, Київський Музей Культів (у кол. подвір'ї Лаври), Краєвий Історично-Археологічний Музей Одеси (пл. Комуни 3), Одеський Музей Мистецтва, Херсонський Музей Старовини, Херсонський Природничий Музей, Волинський Центральний Науково-Дослідчий Музей (Житомир, Лермонтовська 13), Народний Музей м. Катеринослава (кол. ім. О. М. Поля. Катеринослав, Соборна 1), Кам'янець-Под. Історично-Археологічний Музей (Кам.-Под. Радянський майдан), Центральний Пролетарський Музей Полтавщини, Центральний Музей Лубенщини (Лубні на Полт., буд. Наук. Установ), Музей Української Старовини ім. В.В. Тарновського (І-й Держ. Музей, Чернігів, Смоленська 3), Чернігівський Музей Культів (Магістратська 4), Етнографічний Музей м. Чернігова (Магістратська 4) Історичний Музей Гуманщини (Гумань на Київщин., вул. Лібкнехта 9), Миргородський Науковий і Худ.-Промисловий Музей (Миргород на Полт., вул. Гоголя 127), Черкаський Науковий Істор.-Педагогічний ім. Т. Г. Шевченка Окружний Музей (Черкаси на Київщині, вул. Гоголя 115), Педагогічний Музей м. Остра (Остер на Чернігівщині), Ізюмський Археологічний та Природничий Музей (Ізюм на Харківщині, ріг Пушкінської та Гоголівської), Маріупільський Музей Краєзнавства (вул. Троцького 12). Низка музеїв перебуває в періоді організації, декотрі з них, приміром „Музей Місцевого Краю“ у Запоріжжю (Запоріжжя на Катеринослав., 3-х річчя Пед. Курсу) у Луганську (Донеччина) мають суто краєзнавчий характер.

Тут не згадано численні Музеї при УАН, Інститутах Народної Освіти (кол. університети), при Сільсько-Господарських та інших Інститутах, які часто-густо мають великі скарби що-до краєзнавства.

Ботанічні сади.

Ботанічні сади (колишні університетські), що існують у Києві, Харкові та Одесі, крім акліматизації чужоземних рослин та обслуговування вищих шкіл, де часто займаються вивченням флори України. Київський сад видає свого „Вісника“.

Біологічні станції.

На Україні ми маємо три біологічні станції, що працюють над вивченням наших водозборів, їх флори та фауни. Крім Біологічної Станції УАН (Старосілля 19 в. вище Києва), коло Києва ми маємо Центральну Рибу Станцію Конча-Заспа (на оз. Заспа, на 20 в. нижче Києва). В гирлі Дніпра в Очакові існує Всеукр. Державна Чорноморсько-Озівська Науково-

Промислова Досвідна Станція (ВУГЧАНПОС). Вона має кілька філій на узбережжі Чорного та Озівського морів. Видає „Бюлетень“.

Краєзнавчу працю провадить також Наукова Степова Станція в Державному Степовому Заповіднику України Асканія Нова (в кол. Дніпрянському повіті на Таврії). Передбачається заснувати наукову станцію у заповіднику на могилі Т. Г. Шевченка у Каневі на Київщині, що нині проєктується.

Ось головні наукові установи України, що їхня праця має краєзнавчий напрямок. Декотрі з них, що колись працювали жваво, нині, завдяки відсутності коштів, існують так що й номінально, праця деяких, навпаки, йде досить жваво. Прагнення до праці помічається скрізь. Зацікавленість рідним краєм теж помітно поширюється, і треба гадати, що при деякому фінансуванню з боку держави, краєзнавство в нас буйно розцвіте. Як наслідок старого часу наукові установи України не мають будь-якого загального плану в роботі, часто-густо одна установа не знає про існування сусідньої, місцеві установи не знають про роботу центру, центр нічогоісінько не знає про місцеві установи. Всі ці хиби, сподіваємося, усуне з'їзд для вивчення продукційних сил та народного господарства України, що має відбутися у Харкові наприкінці грудня б. р.

М. Шарлемань.

Музейна справа в краєзнавчій роботі.

В музейній справі на Україні за останні років двацять помічаємо кілька цікавих моментів що-до її стану та розвитку. Спочатку, ще за царські часи на музеї України мало зверталось уваги, і ті музеї, що тоді існували, г. ч., по великих містах, не мали творчого життя, мало були приступні для широких громадських мас і не досягали того широкого культурно-освітнього значіння, яке вимагається від музею взагалі.

Револуційні-ж часи принесли значне оживлення, як музеїв, так і самої музейної справи. Вже з перших років революції маємо величезне поповнення музеїв різноманітними експонатами та утворення великої кількості нових музеїв не тільки в адміністративних центрах, але й в найвіддаленіших закутках України; поруч новолі двері цих старих і нових музеїв відчиняються і з них виринається проміння світла знання на широкі кола трудящого люду.

Дотепер маємо таку величезну й дрібнішу мережу різноманітних музеїв, що вкриває Україну ¹⁾.

У *Київі* маємо такі музеї: Всеукраїнський Історичний Музей ім Т. Г. Шевченка, М. Мистецтва, М. Культів, Картинна Галерея, Етнографічний М., низка різноманітних спеціальних Музеїв при УАН, ВІНО, КІНГ ГЗУ, при буд. Комуністичної Освіти і т. и.; на *Київщині*: в Черкасах

¹⁾ На жаль, дати повний список усіх Музеїв, що є тепер на Україні, ми не маємо змоги, бо у *Київі* неможливо було зібрати всіх потрібних відомостей.

(Науково-історично-педагогічний), в Гумані (Історичний), в Звиногородці (Краввий). У Харкові — Етнографічний Музей Слобідської України, Музей Українського Мистецтва, Історично-Археологічний М., Всеукраїнський Соціальний ім. Артёма М., Центральний Сільсько-Господарський М., Музей Істпарта та спеціальні Музеї при ВІНО та и.; на Харківщині нам відомо тільки в Ізюмі (Археологічно-природничо-історичний) та в Сумах (Краввий). У Полтаві — Центральний Пролетарський М.; на Полтавщині — в Лубнях (Ц. Пролетарський М. Лубенщини), в Ромні, Лохвиці та Хоролі (Історично-археологічний М.), в Миргороді (Науково-художн.-промисловий М.), в Золотоноші (Художній), в Краснограді (Соціальний); закладено зародки музеїв в Переяславі, Кобеляках, Гадячі, Сокиренцях (Прилуччина), Городищі (Кремінчуччина) та в м. Мачуха біля Полтави. У Чернігові — М. Української Старовини, М. Культів, Етнографічний М. та Археологічний М.; на Чернігівщині — в Острі (Педагогічний), в Глухові, Ніжені та Сосниці. В Одесі — Краввий Історично-археологічний М., Музей Мистецтва та спеціальні Музеї при ВІНО; на Одещині — в Херсоні (Археологічний, Природничий), в Миколаєві (Археологічний, Природничий), в Єлисаветі (Археологічний). У Катеринославі — Народний Музей та Музеї ВІНО і Гірничого Інституту; на Катеринославщині — в Запоріжжю М. Місцевого Краю. У Кам'янці Подільському — Історично-археологічний М., Природничий М.; на Поділлі — в Вінниці Краввий М., зародки музеїв в м. Бершаді та Красносільцях. У Житомирі — Центральний Науково-дослідчий М.; на Волині — в Коростені Краввий М. На Донеччині — Луганський Краввий Соціальний М., Маріупільський М. Краєзнавства, Музеї в Ростові, Новочеркаську та Таганрозі. В цьому числі нами зареєстровано понад 75 музеїв, як у великих містах, так і в дрібних, навіть в містечках. Можна гадати, що чимало музеїв є в невеликих кутках України, які нам поки-що невідомі, а тому і загальна кількість музеїв на Україні мабуть буде більша, ніж нами зазначено тут.

Як бачимо, велика й густа мережа музеїв вкриває територію УРСР. Це велика послуга революції для збереження пам'яток нашої, а іноді й всесвітньої культури та поширення загально-освітнього знання. Але чи можна визнати за цілком задовільний сучасний стан усіх тих музеїв, що-до їх організації, поширення, розвитку та матеріяльного стану? Головне, звичайно, тут питання матеріяльне. Частина музеїв УРСР перебувають на утриманні з державного бюджету. Це, головним чином, б. м. великі головніші музеї великих міст. Вони потроху міцнішають, забезпечені певним фінансуванням, і хоч може іноді воно не зовсім задовольняє розвиток нормальної і потрібної роботи, але-ж ведуть вони свою певну роботу і відповідно поширюють її. Решта музеїв, це музеї провінціальні, особливо потрібні для широких малоосвічених мас трудящих, утримуються на кошти з місцевого бюджету. Тут їх становище часто буває трагічне: і невеличкий персонал не завжди оплачується і на саму музейну роботу не стає мінімальних засобів. Звідсіль, звичайно, не може бути й мови про нормальну організаційну та внутрішню роботу, про нормальні експедиційні збирання та придбання нових колекцій, — а це

все може викликати невідповідність значінню, яке взагалі покладається на Музеї.

Нам здається, що особливо за наших часів, коли наша держава вже т. м. стає на ноги своєї економічної сили і починає йти шляхом розвитку такої сили, отже й державного добробуту—слід, не відкидаючи, звичайно, уваги до музеїв центрального характеру, потреба в яких велика й безперечна, слід більше уваги звертати в той-же час і на провінціальні музеї і на ту роль, яку вони мають відігравати у вивченню в першу чергу місцевого краю.

Відомо, що за кордоном (Фінляндія, Англія, Німеччина, Франція, то-що) давно вже зрозуміли величезну вагу краєзнавства в широкому розумінню цього слова, багато вже в цьому зроблено і робиться, багато засновано спеціально місцевого характеру музеїв, як органів допоміжних в ідеї краєзнавства. Чимала робота в цьому напрямкові пророблена і в Росії.

Саме сучасне життя висовує таку краєзнавчу роботу і на Україні, бо ми знаємо, як з власної ініціативи в різних кутках УРСР утворюються товариства, гуртки, ба навіть музеї, щоб вивчати та збирати різноманітні експонати, що характеризують місцеву країну різними сторонами—природа, населення, то-що. Все це робиться залюбки, в ім'я ідеї, здебільша без будь-яких офіційних фінансувань, працею місцевих людей, що люблять свою країну і з самопожертвами віддаються такій прекрасній ідеї своєю роботою. Але і в нас, як і в Росії (повторимо тут за акад. С. Ф. Ольденбургом¹⁾) „багато нам ще треба зробити, щоб будь-як зрівнятися в досягненнях з тим, що зроблено вже на Заході, де вже давно зрозуміли величезну вагу краєзнавства“.

Про значіння краєзнавчої роботи в цілому говорити тут не доводиться, річ це цілком зрозуміла, зупинимось тільки в кількох рядках на краєзнавчих музеях. Щоб вивчати свою країну за наших умов, коли і людей спеціально досвідчених в цьому обмаль і коштів не стає на таку справу, щоб можна було провадити це шляхом поодиноких або гуртових мандрівок на місця,—треба, на нашу думку, найбільш уваги звернути на збирання експонатів на місцях. Тут треба збирати все, що характеризує місцеву природу (ботаніка, зоологія, геологія, то-що) та людність в сучасному й минулому стані життя (матеріальну та духову культуру її в широкому розумінню слова). Зібравши такий місцевий матеріал і упорядкувавши його, вже надається змога не тільки спеціалістам, а й широким масам вивчати його і полегшує й більш здається зрозумілою навчально-педагогічна робота для малоосвічених кіл трудящого люду. В цьому й полягає велике значіння музеїв в загальній краєзнавчій роботі. Тут покладатися на центри не можна, бо вони не зможуть охопити все, що треба, їм це буде довго ще не під силу. Найкраще, щоб така робота провадилась безпосередньо на місцях, а успіх її буде, безперечно, полягати в самостійній цій місцевій роботі, в місцевій широкій ініціативі ідейних робітників, яких у нас є чимало.

¹⁾ „Краеведение“. Ленінград 1924, № 3.

Місцеву роботу цю ми розуміємо, починаючи з найдрібніших частин — з села. Сільська школа це райосередок, де повинна формуватися краєзнавча робота; кожне село через вплив, г. ч., шкільного вчителя легко може, не витрачаючи коштів, зібрати місцеві музейні матеріали: рослини, комахи, зразки ґрунтів, геологічних покладів, речі матеріального побуту та багато иншого. Треба тільки самого вчителя ознайомити з цілями та методами збирання й переховування експонатів. Оце й є сільський музей. Потім варто поширювати справу далі — утворювати районні музеї, куди, крім може при можливості спеціального збирання матеріалів музейних, будуть поступати дублетні примірники експонатів, що залишилися в сільському або шкільному музею. Таким-же чином організовуються краєві музеї, а далі поповнюються і центральні, всеукраїнського характеру. При такій системі збирання різноманітних експонатів по природі, побуту від передісторичних до сучасних часів, народньому мистецтву, економіці, історії революційного руху і т. и. Музейна справа швидко відживиться й розв'ється, а поруч розв'ється науково-дослідча та навчально-педагогічна робота й роля її.

Вище ми вже були зазначили, що необхідно докладно ознайомити чи то вчителя чи взагалі освіченого збирача з музейною справою. Це одне, окрім того потрібне певне координування, плановість в роботі, інструктування роботи та музейної техніки, реєстрація проробленої і плани на майбутню працю. Це все могли-б узяти на себе Центральний та Місцеві Музейні Комітети, спеціально для того організовані.

В музейну краєзнавчу роботу треба втягти дуже корисні елементи з широких наукових, громадських та політичних кіл для збирання музейних матеріалів. У практику музейної роботи треба ввести ще й спеціально організовані наукові експедиції, гуртові та поодинокі екскурсії, для чого, звичайно, мусять піти назустріч державна й місцева влада, допомагаючи в цій роботі і асигнуючи з державного та місцевого бюджетів відповідні кошти.

Для успіху в музейній роботі по краєзнавству необхідно ще, щоб і широкі маси людности зрозуміли значіння тих об'єктів минулого й сучасного нашої країни, що характеризують її з боку природничих, економічних, культурних та політичних властивостей. Широка популяризація серед мас, скажемо, через школи та пресу ідеї збереження й охорони пам'яток старовини, як ознак нашої минулої так і основ сучасної культури та пам'яток природи, популяризація ідеї утворення краєзнавчих музеїв та взагалі роботи, звязаної з краєзнавством, освітлить малоосвіченим масам справу і значно полегшить саму краєзнавчу роботу.

В інтересах розвитку краєзнавчих музеїв дуже бажано переглянути, де це не зроблено, музейні фонди по лінії Головополітосвіти, Укрзсвішторга, Наркомвнудторга та и., а також музеї з експонатами мішаного характеру, щоб передати речі та матеріали до відповідних музеїв, центральних та місцевих.

Повертаючись до сучасних музеїв на Україні, про що мова була вище, і констатуємо надзвичайний зріст музейної мережі за часи після

революції, як продукт, потреба, що викликається самим життям, — треба визнати, що настав час вивести старотипові музеї з кустарно-аматорського стану, в якому більшість їх перебувала, а також музеї часів революції, де скупчено силу різноманітного матеріялу, на шлях справжнього науково поставленого краєзнавства, а для цього треба краєзнавчі музеї в основі їх забезпечити в першу чергу твердим сталим фінансуванням як з державних так і з місцевих бюджетів, а так-само подбати про підготовку кваліфікованих і технічних музейних робітників.

Нарешті, треба спеціально декретувати важливість музейної краєзнавчої роботи, зобов'язавши місцеві і центральні установи всебічно сприяти як збиранню музейних матеріалів, так і розвитку музейної справи. Це збільшить вагу цього питання і надасть значіння загальнодержавного і всеукраїнського.

А. Носів.

Коротке звітання Комісії Краєзнавства при УАН.

Засновано Комісію Краєзнавства при УАН наприкінці листопаду 1922 р., але працювати вона почала тільки з початку 1923 р. До складу Комісії входять: проф. Д. О. Белінг, проф. Г. А. Кривченко акад. А. М. Лобода, проф. В. І. Лучицький, А. З. Носів, С. П. Постернак, акад. М. В. Птуха, акад. О. В. Фомін, М. В. Шарлемань і акад. І. І. Шмальгавзен. Представниками Центрального Бюро Краєзнавства при Рос. Академії Наук наша Комісія має акад. С. Ф. Ольденбурга і проф. В. В. Богданова. Членів нашої Комісії акад. А. М. Лободу та М. В. Птуху 4-та сесія ЦБК при РАН обрала до складу Центрального Бюро Краєзнавства. Президія Комісії Краєзнавства складається з голови А. М. Лободи, заступників голови М. В. Птухи і В. І. Лучицького і секретаря М. В. Шарлеманя.

До цього часу Комісія мала 52 засідання, на яких розглянуто низку організаційних питань та заслухано чимало докладів. Крім звичайних чергових засідань Комісія влаштувала низку відкритих засідань з лекціями та докладами. Низку лекцій прочитали члени Комісії та інші спеціалісти на курсах по краєзнавству, що їх організувала Студентська Секція Краєзнавства влітку 1924 р. Цю останню секцію засновано при К. К. УАН у травні 6. р. Низку лекцій по краєзнавству прочитали члени Комісії на екскурсійній конференції — курсах при Київському Губ. Відділі Спілки робітників освіти влітку того-ж-таки 1924 р.

З метою об'єднання праці по краєзнавству Комісія виробила й надрукувала «Анкету до інституцій і товариств». Надруковано також № 1 «Бюлетеня» та відозву Студентської Секції. Брак коштів не дає змоги розвитку видавничу діяльність як слід. Нині 102 заповнених наших анкет повернено до Комісії. На підставі цих анкет та інших джерел М. Шарлемань склав карту краєзнавчих організацій України та покажчика до неї. Ці анкети дали також матеріал до статті М. Шарлеманя: «Краєзнавчі установи України», що друкується у цьому числі «Бюлетеня».

Весь час Комісія була в контакті з «Центральним Бюро Краєведіння Російської Академії Наук». Ще в січні 1924 р. на засіданні Ленінградського Відділу М. В. Шарлемань зробив доклад про краєзнавчу роботу у Києві. А. М. Лобода, М. В. Птуха, М. В. Шарлемань і Д. О. Белінг брали участь у роботі 4-ої Сесії Ц. Б. К. РАН 27-30 березня 1923 р. в Москві. А. М. Лобода на одному з засідань тієї Сесії зробив доклад про стан краєзнавства на Україні. В 1924 р. Комісія в особі свого делегата М. В. Птухи брала участь у 5-й сесії Ц. Б. К. у Ленінграді, де акад. Птуха зробив доклад про стан краєзнавчої роботи на Україні за час після 4-ої сесії.

Комісія декілька разів робила спроби скликати Всеукраїнську Конференцію по краєзнавству, але відсутність коштів не дала змоги здійснити ці наміри. В деякій мірі Всеукраїнською нарадою по краєзнавству буде комісія по краєзнавству при Всеукр. з'їзді по вивченню продукційних сил та народнього господарства, що має відбутися у Харкові між 27 грудня б. р. і 4 січня 1925 р. Працю по підготовці матеріалів по краєзнавству до цього з'їзду перевела Київська Комісія.

Київській Комісії Краєзнавства російське ЦБК доручило репрезентувати українські краєзнавчі установи та музеї на 2-й Всесоюзній Конференції у Москві, що має відбутися між 9 та 14 грудня б. р. Між краєзнавчими організаціями України Комісія розподілила 40 мандатів на конференцію. Від київської Комісії на конференцію поїдуть: М. В. Птуха, М. В. Шарлемань, А. З. Носів і С. П. Постернак.

Комісія Краєзнавства УАН ставить своїм найближчим завданням бути організувальним та об'єднальним центром. Для детальної розробки питань і для тіснішого зв'язку з окремими особами, чи з цілими організаціями, котрі працюють по кожному окремому фаху, засновано при Комісії спеціальні секції, куди ввійдуть представники од місцевих наукових інституцій і товариств та окремі знавці. То вони — вже найближчим чином, безпосередньо, мусять координувати роботу по кожній окремій галузі знання, або навіть провадити її своїми власними силами, рахуючися з місцевими обставинами, засобами. Протягом існування Комісії працювали секції: по антропології, ботаніці, географії, геології, демографії та економічній географії, етнографії (з підсекціями — матеріальної етнографії, фольклору, діалектології, пластичного народнього мистецтва, археології, народньої музики), зоології, історії. Деякі з цих секцій цілком закінчили свою роботу по притягненню місцевих дослідників до планомірної, об'єднаної з Комісією роботи. Секція етнографії організувала місячні курси по підготовці музейних робітників та видала кілька програмів до збирання етнографічних матеріалів. Брак коштів перешкодив иншим секціям розвинути роботу. Якщо й далі буде продовжуватися такий скрутний матеріальний стан, то Комісії доведеться відмовитися від розподілу на секції та зосередити всю свою роботу тільки в організаційному та об'єднальному напрямках.

З початку своєї діяльності Комісія збирає бібліотеку по краєзнавству. Найбільше видань Комісія одержала від московського відділу ЦБК. В

обмін на російські видання через Комісію надсилалися видання УАН. Завідує бібліотекою А. З. Носів.

З метою поширювати краєзнавчу роботу і ближче стати до місцевих організацій, в Харкові для Слобожанщини при участі акад. А. М. Лободи було закладено окрему Комісію Краєзнавства при УАН в складі проф. Д. К. Зеленина, проф. О. С. Федоровського, проф. О. А. Івановського, С. А. Таранушенка, проф. Л. А. Шкорбатова, П. В. Серебровського, Р. С. Данковського, проф. М. П. Маркова, проф. О. Н. Синявського, В. П. Ступницького та іншгородніх—акад. С. Ф. Ольденбурга, проф. В. В. Богданова, акад. А. М. Лободи. Харківська Комісія в особі О. С. Федоровського та Л. А. Шкорбатова брала участь у роботі 4-ої сесії ЦБК при РАН. Д. К. Зеленина і О. С. Федоровського обібрано членами ЦБК при РАН.

Для степової частини України засновано третю Комісію Краєзнавства при УАН в Одесі, із 4 секцій, в складі: етнографічно-лінгвістичної секції (голова проф. Р. М. Волков), археологічної (голова проф. С. С. Дложевський), природничої (голова проф. Г. І. Танфільєв), соціально-історичної (голова проф. Е. П. Трифільєв). Голова Одеської Комісії—С. С. Дложевський, секретар І. Л. Фаас. В 1903 році Одеська Комісія надрукувала 1 число «Вісника».

Секретар Комісії М. Шарлемань.

Дозволяється випустити в світ.

Невідмінний Секретар Академії Наук, акад. *Аг. Кримський*.

У Києві. З друкарні „Червоний Шлях“ — У.А.Н.

Друковано 600 прим. Зам. № 1955.